

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1966

4. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 82. ÉVF., 4. SZ. 285—416. I. BUDAPEST, 1966. OKT.-DEC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK
könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ,
RÓZSA GYÖRGY, V. WALDAPFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai: MEZEY LÁSZLÓ, az irodalomtudományok kandidátusa, egyetemi docens, KÓKAY GYÖRGY aspiráns, FABÓ IRMA tudományos kutató, KOVÁCS SÁNDOR IVÁN tanársegéd, Szeged, KULCSÁR PÉTER, a Szegedi Egyetemi Könyvtár munkatársa, SEMMELWEIS, KARL múzeumigazgató, Eisenstadt, DÁN RÓBERT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, VÉRTESY MIKLÓS, az Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, SCHEIBER SÁNDOR főiskolai igazgató, TARDY LAJOS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, PÁRICSY PÁL könyvtáros, NAGY BARNA tudományos kutató, HOLL BÉLA tudományos kutató, GÁBOR DÉNES, az Egyetemi Központi Könyvtár munkatársa (Cluj), NAGY LAJOS, a jogtudományok kandidátusa, az Állam és Jogtudományi Intézet Könyvtárának vezetője, NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN tudományos kutató, VÍZKELETY ANDRÁS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TÓTH ANDRÁS, az Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, DEZSÉNYI BÉLA, c. egyetemi docens, az Országos Széchényi Könyvtár főosztályvezetője, ENGEL PÁL tudományos kutató, DÁVID KATALIN muzeológus, IZSÉPY EDIT, az Egyetemi Könyvtár munkatársa, SOMKUTI GABRIELLA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SÁNDOR LÁSZLÓ tudományos kutató, SZENTMIHÁLY ANDREA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, HADROVICS LÁSZLÓ egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, GOMBOCZ ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, H. LAKATOS ÉVA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, PETHES IVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa

Technikai szerkesztő: KÓKAY GYÖRGY

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratot fogad el

Szerkesztőség: Budapest VIII., Múzeum körút 14–16. Telefon: 134–400

A kiadvány előfizethető A POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODÁNÁL, Budapest, V., József nádor tér 1. és bármely *postahivatalban*. Csekkszámom az enyém: 61.257, közületi: 61.066. MNB egyszámlaszám: 8. Előfizethető és példányonként megvásárolható: az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest, V., Alkotmány u. 21, telefon: 111-010, csekkbefizetési számla: 05.915. 111-46. MNB egyszámlaszám: 46, az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest, V., Váci u. 22, telefon: 185-612.
Előfizetési díj egy évre 60,— Ft.

MEZEY LÁSZLÓ

A latin írás magyarországi történetéből.

III.

Az írásbeliség intézményeinek írástechnikája.

A latin írás magyarországi történetének első két évszázadából a történeti fejlődés vizsgálata két tanulsággal szolgál. Az egyik, hogy a latin betűk használatát a magyarországi társadalom gyakorlatába nem csupán a kódex másoló scriptorok kezének munkája, hanem a notariusok és egyáltalában a klerikusi, azaz deáki szolgálatot teljesítő írástudók „fürge és ötletes tolla” vitte be.¹ A rendelkezésünkre álló, eredetiben megmaradt oklevelek írásának elemzése határozottan megmutatta a konvenció által erőltetett littera kialakításának technikájában a folyóírás gyakorlatára nevelt és abban felnőtt kezek beidegződött mozgását. Vizsgálódásainkat tehát úgy foglalhatjuk össze, hogy a felújuló, vagy talán helyesebben, a *III. Béla* által rendezett magyarországi írásbeliség előzményei között, a használati írás gyakorlatának meglétét is joggal számon tarthatjuk. És, mert egymást kölcsönösen föltételezik, okunk van arra, hogy e használati írás ismeretéből élő írástudó, értelmiségi réteg jelenlétét is biztosra vegyük.²

*

E két felismerés annyira összefügg egymással, hogy az írástechnika vizsgálata már magában is lényeges adalékokat szolgáltat az írástudás, és az írástudó réteg magyarországi történetéhez. Ez a megállapítás vonatkozik az előzmények, azaz a magyarországi klerikus szolgálat keletkezési, származási helyének megállapítására is. Mielőtt tehát a felújuló, vagy inkább elrendeződő hazai írásbeliség írástechnikájának megbeszélését elkezdenénk, vessünk egy pillantást az oklevél-kurzív keletkezését illetően kialakult nézetekre. Ebben a vonatkozásban különösen Walter HEINEMEYER³ és Jacques STIENNON⁴ eredményei érdemelnek különös figyelmet, a vizsgált anyag terjedelme és a levont konklúziók konkrét volta miatt. HEINEMEYER a közép-rajnai magán oklevelek írását vizsgálja 1140 és 1300 között, tehát abban a másfél évszázadban, mely a felvetett témával kapcsolatban a mi figyelmünket is különösen leköti. Módszerében az írás formái fejlődését tartja elsősorban szem előtt, külön és részletesen vizsgálja meg a nagy betűk, a kis betűk, a ligatúrák

¹ L. Magy. Könyvszle. 1966. 1. sz.: *A latin írás magyarországi történetéből, I. A kezdetek írástudói és írásuk.*

² Uo. 3. sz. II. Az írásgyakorlat kettéválása.

³ HEINEMEYER, Walter: *Studien zur Geschichte der Gothischen Urkundenschrift.* Könl—Graz, 1962.

⁴ STIENNON, Jacques: *L'écriture diplomatique dans le diocèse de Liège du XIe au milieu du XIIIe siècle.* — Requet d'une civilisation. Paris, 1960.

és a rövidítési jelek használatának mértékét, írástechnikai fejlődését. Általános konklúziója az, hogy a közép-rajnai magán oklevelek írása bár kétségkívül kezdettől fogva a kurzív formák felé törekszik, de mint kiindulási és alaptípusból, a cancelláriai kiadványok lényegében könyvírás, *littera* jellegű betűformáiból vezethető le.

Érdemi vonatkozásaiban ugyanilyen megállapításra jut Jacques STIENNON, aki az egykori Liège-i hercegpüspökség, tehát az északi Vallon-föld oklevél írását vizsgálta meg a 11. század elejétől a 13-ik század közepéig. A 13. század közepére és nem korábban a Pays de Liège okleveleiben is uralkodó lesz a kurzív. Az előzmények azonban STIENNON szerint, ismét csak a közös ősnek tekinthető karoling minuszskulára vezethetők vissza a kora gótikus textuális közvetítésével. A gótikus textuális szolgált a 12. században, e magas kultúrájú tájon is, a kódexek és az oklevelek írására egyaránt. A különbség csupán a betűszárak megnyújtásában, esetleg elcifrálásában, valamint a rövidítések gyakoriságában és egyes ligatúrák (st.) iránti előszeretetben mutatkozik meg. A közös eredet valóban olyan méretű hatást gyakorol a különböző rendeltetésű írástechnikára, hogy a betűszárak eltakarása után tökéletes könyvírás áll a szemünk előtt.⁵ A fejlődés vonalát STIENNON is oly módon rekonstruálja, mint HEINEMEYER, azaz a karolingból vezeti le a gótikus minuszskulát és különösen az oklevélírást. Mindazonáltal az általa közölt oklevél facsimilé írásának vizsgálata arra indít, hogy az előző vizsgálataink eredményét, hogy tudniillik az oklevél-kurzív a viasztabla írás ősi késő római folyóírásának leszármazottja, továbbra is fenntartsuk.⁶ Ezt a megállapításunkat egyébként STIENNON maga is — közvetve — alátámasztja azzal, hogy a kurzív írás elterjedését a Meuse-vidék kereskedő városaiban a 12—13. századi kereskedelmi fellendüléssel hozza kapcsolatba.⁷ H. PIRENNE nézetének helyességét emeli ki ezzel, hogy a kereskedelem íráshasználata magában véve a gyakori és gyors feljegyzések és az üzleti levelezés sűrűsége miatt a folyóírást tették a kereskedők sajátos használati írásává.⁸ Ez ugyan ellentétben áll HAJNAL István nézeteivel, melyek az új európai írásgyakorlatot kizárólagosan az egyetemi íráspraxisából származtatták.⁹ Valóságban mind a kereskedelmi, mind az egyetemi írásgyakorlat egyazon iskolás-kurzívitanítás folyamatosságából veszi eredetét. A késő római kurzív, melynek jellegzetességeit az előző közleményeinkben már érintettük,¹⁰ tovább élt a 11—13. század iskolázási gyakorlatában.¹¹ Ennek természetesen jó hasznát vette a racionálisabb ügyintézésre, tehát az írásbeliségre is rászoruló középkori kereskedő. Hiszen ily módon ügyvitelének rendezettségét, de jogainak nagyobb fokú biztonságát is el tudta érni.¹² PIRENNE és STIENNON egyaránt megemlítik¹³

⁵ STIENNON, Fig. 240—241; 250—251.

⁶ Magy. Könyvszle. 1966. 2. 1.

⁷ STIENNON, 378—380. 1.

⁸ PIRENNE H.: *L'instruction des marchands au moyen âge*. Annales d'histoire économique et sociale. t. I. 1929. 18. 1.

⁹ Különösen: HAJNAL I.: *L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales*. Bp.² 1959.

¹⁰ Magy. Könyvszle. i. h. (6. j.)

¹¹ Később majd látni fogjuk, hogy még tovább élt ez az írástanítási forma nálunk Magyarországon is. Egyébként l. HAJNAL: *L'enseignement*, (különösen) 48—52. 1.

¹² Vö. RENOARD, Yves: *Les hommes d'affaires italiens du moyen âge*. Paris 1949 73—80; SAPORI, Armando: *L'età della rinascità. Secoli XIII—XVI*. Milano 1958. 307—313.

¹³ STIENNON, 379. 1.

a Villers en Brabant ciszterci apátság egy szerzetesének esetét. 1189 táján született Huyban, az akkor félnk forgalmú kereskedő városban, ABOND, maga is egy gazdag kalmárnak fia, kit apja üzletének örökösévé és folytatójává akart nevelni. Ezért a város társas—káptalani egyházának iskolájában iskoláztatta. „Non ob aliud nisi ut patris sui debita siue commercia stylo in tabulis annotare discrete ne oblivioni traderentur”. Az írástechnikát illető kifejezésnek — „stylo in tabulis” — csak az lehet az értelme, hogy ABOND-t az iskolában megtanították íróvesszővel, stylussal viasztáblára írni. Hogy a viasztáblára írás milyen, *nem-littera* jellegű technikát eredményezett, már tudjuk, és azt is tudjuk, hogy ezt a másfajta írástechnikát jelölték nota és notare szavakkal.¹⁴ Nincs tehát okunk eltérni attól a korábban már megfogalmazott nézetünkötől, hogy a használati írás a notariusok, az írástudók-klerikusok foglalkozási írástechnikája volt. Ha tehát ilyen írással találkozunk a hazai középkori emléksanyagban, az Árpád-kori notarius-íródeák réteg működésének emlékeit látjuk szemünk előtt.

*

Az oklevél-kurzív elterjedése Alsó-Lotharingiában okszerű összefüggésbe hozható a Meuse-vidék kereskedő városainak már említett fellendülésével és mozgalmas életével. De jogunk van-e a 12. századi Magyarországon ugyanilyen okokat föltételezni. Különösen áll a problémának ilyen felvetése III. BÉLA intézkedésének lehetséges magyarázatára. De úgy látszik nem is szükséges közvetlenül és kizárólagosan csak a kereskedelmi írásbeliségben keresni a magánjogi írásbeliség rendezésére vonatkozó királyi akarat nyilvánításnak fő motívumát. Bár kétségtelen, hogy az írásos kontraktusnak már KÁLMÁN király cartula sigillátái is kellő jelentőséget tulajdonítanak.¹⁵ III. BÉLA elhatározását mégis sokkal inkább saját bizánci neveltetése, a római magánjog bizonyító eszközeinek ezzel kapcsolatban elsajátított ismerete befolyásolhatta. Igaz viszont, hogy a Bizánchban tovább élő római kötelmijog gyakorlatilag a kereskedelmi életben nyert szélesebb körű alkalmazást. Lehetséges továbbá, hogy a király intézkedését, az írással kapcsolatos növekvő igények az egyháziak és az országban jelenlevő különféle kereskedő népek részéről, szintén sürgették. III. BÉLA intézkedésének eredményei természetesen nem azonnal, hanem az évtizedek során, egymás után jelentkeztek. Az írásbeliség új intézményei létesültek. Ezek sorában a kancelláriát és a hiteleshelyet kell elsősorban megemlíteni, a 13. század első évtizedeiben következik be a bírósági szer-

¹⁴ Magy. Könyvszle 1966. 1. sz.

¹⁵ KUMOROVITZ B. L.: *Die erste Epoche der ungarischen privatrechtlichen Schriftlichkeit im Mittelalter (XI—XII. Jahrhundert)* Studia Historica 21. Bp. 1960. 15. 1.

¹⁶ Erre vonatkozóan bővebben tölem: *Ungarn im 12. Jahrhundert. Kirche und Kultur zwischen Ost und West*. 1966. Tagung des Konstanzer Arbeitskreises für mittelalterliche Geschichte; *A pécsi egyetem alapítás előzményei. Iskola és hiteleshely*. Emlékkönyv a pécsi egyetem alapításának hatszázéves fordulójára. Pécs 1967. (megjelenés előtt).

¹⁷ Kancelláriáról és hiteleshelyről: SZENTPÉTERY Imre: *Magyar oklevéltan*. Bp. 1930. 121—147. 1. és az ott közölt irodalmat; a hiteleshelyről még az előző jegyzetben; *A pécsi egyetem alapítás előzményei*...; a cseh és dán kancelláriák íráshasználatát vizsgáltam: *L'écriture et chancellerie* címen. HAJNAL: *L'enseignement de l'écriture*...; A bírósági szervezetről HAJNIK Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád-és Vegyes-házi királyok alatt*. Bp. 1899. 1—33.

vezet differenciálódása és valamennyi intézménnyel egy mind szélesebb apparátus kiépítése. Mindez együttvéve az új írásbeliségi rendszert kiszolgáló nagyobb számú értelmiség iránti igényt is jelentett.

*

1181-ben kelt az az oklevél, amelyben III. BÉLA a magánjogi ügyletek írásba foglalását kötelező formában elrendelte.¹⁸ Bizonyos az, hogy a király intézkedését nem csupán ez a mintegy véletlenül reánk maradt oklevél tartalmazta. Lehet, hogy vele egyidőben, vagy esetleg már korábban is, elveszett oklevelekben a királyi intézkedés, hasonló formában, az országlakosok tudomására jutott. Az íráshasználat történetét e nevezetes oklevél — természetesen — írástechnikája szerint érdekli. Az írás tiszta, szép koragótikus könyvírás. Mindenesetre a scriptor előtt nem volt ismeretlen az oklevélírás nyújtott betűszárainak és a gyakoribb rövidítésnek használata. Feltehetjük a kérdést, hol készült a szép írásos és tartalma szerint olyannyira nevezetes oklevél? A tartalom, főleg pedig a tanúként említett pécsi ispotályos mester, meg pécsi kanonokok olyan válasz mellett szólnak, hogy az oklevél egy jól gyakorlott pécsi scriptornak a keze munkája. A tanulság ebből az, hogy a felújuló, helyesebben nálunk most rendeződő írásgyakorlat — akárcsak e korban még Nyugat-Európa nagy részében is — csak a könyvírás technikájában járatos kezeket vehette igénybe. Emellett szól még nagyobb hangsúllyal III. BÉLÁnak Modrus megyét BERTALAN comesnek adományozó oklevele 1193-ból. Az 1181-es oklevéllel szemben az írás még kifejezettebben littera jellegű. A scriptor még azt sem tartotta szükségesnek, hogy a szokásos koragót minuszkuła betűszárait — az oklevél írást utánóзва — felfelé vagy lefelé megnyújtsa, illetőleg meghosszabbítsa. A rövidítések jellege és mértéke nem megy túl a kor kódexírásában szokásos arányokon. A másolás helyének megállapítása még nehezebb, mint az előző oklevél esetében. Valamelyes valószínűséggel a fehérvári királyi monostor másolóműhelyére gondolhatnánk abból a tényből kiindulva, hogy az oklevél Katapán fehérvári prépost, „Magyarország kancellárjának” kezéből kelt.

A tiszta könyvbetűnek az oklevelek tisztázásánál való felhasználása a következő évtizedekben sem marad el. Példaként felhozhatjuk III. BÉLA ifjabb fiának, II. ANDRÁSNak három oklevelét 1212-ből (1)²⁰ és 1216-ból (2)²¹. Mind a három oklevél annyira azonos írástechnikai felfogású, hogy külön-külön való elemzésük nem látszik szükségesnek. A tiszta gótikus könyvírás mégis a betűszárok nyújtása, egy valamivel könnyedebb ductus és az abbreviációs jelnek megváltoztatása hozza közelebb egy kialakulóban levő sajátos oklevélírás eszményéhez. Ami a rövidítési jel megváltoztatását illeti, ez annyiban áll, hogy az általános jelentésűnek minősíthető, rövidítést jelző vonás bár az 1212-i oklevélben még gyakrabban, a másik kettőben viszont már ritkábban fordul elő — átadja a helyét a későbbi privilegiálisokban szélteiben használatos hurokszerű jelnek: 8. Az írás általános képét a betűsornak általában, s az egyes szavaknak külön-külön arányos, szimmetrikus

¹⁸ A következőkben előbb az itt mellékelt írásminta, utána pedig SZENTPÉTERY kritikai jegyzékének megfelelő számát adjuk: 1; 112.;

¹⁹ 2; 182.

²⁰ 3; 273.

²¹ 4—5.; 305—306.

közben a három különböző scriptor egy általánosnak mondható tendenciát bizonyít: a használati írásból kialakuló, de a litterával, az olvashatóság tekintetében mérkőzni képes, diplomatikus kurzív végleges kialakítását. Az 1239-i oklevél csakúgy, mint két másik társa, a térnek, sorok és szavak egymástól való távolságának pontos és következetesen betartott méreteit mutatja. A nem zsúfolt betűsor szinte mértani szabályossággal alakított betűformáival a jól olvashatóságot szinte nagyobb mértékben biztosítja, mint a kor zsúfolt, egybefolyó könyvírásának sokszor nehezen megkülönböztethető, szétválasztható litterája. Érdekes különben, hogy az 1258-as oklevél talán még merészebben nota jellegű írást hagyott ránk, mint az 1239-es. Nem kevésbé olvasható, mint elődei, de véglegesnek látszó rövidítési rendszerével: —, 8, 7, egyrészt a kancellária megnövekedett ügyforgalmára, másrészt az ezzel lépést tartó és biztossá váló írástechnikára szolgáltatt tanúságot.

V. ISTVÁN ifjabb király korában (junior rex) KOMPOLT ispán javára teendő földadományozás ügyében intézkedik (1261).²⁵ A keskeny, cédula jellegű oklevél írása olyan, mint amilyen a hasonló ügyben történő hivatalos levelezésnek az írása lehetett, tehát a legigazibb kurzív, a „*cursiva currens*”. Viszont egy 1264-i oklevél²⁶, amiben atyjának, egy a Nyulak-szigeti domonkos apácák javára — ISTVÁN hűgának, MARGITnak tekintetéből — tett adományát megerősíti, a királyi kancellária kiadványainak színvonalán tisztázódott le. Az írás lényegében a gótikus könyvírás benyomását kelti, de — és itt igazat kell adnunk HAJNAL Istvánnak — nem *littera*, hanem a *kurzív*ból fejlesztett egyetemi kódexírás — Hajnal szerint — *dictamen-írás* stílusára emlékeztet egészében. Az olvashatóság igénye, a kalligrafikus törekvés több teret nyert az oklevél tisztázásában, mint a „*littera Parisina*” használatával péciákról könyveket másoló, egyetemi kéziratokat sokszorosító, stacionárius munkában.

A III. BÉLA intézkedését követő egy évszázad királyi okleveleinek áttekintését IV. LÁSZLÓ egy 1282-ben kelt privilegiálásának említésével fejezhetjük be. A királyi oklevél világosan mutatja a kancellária oklevél-tisztázási elveinek végleges kiformalódását. Abban az értelemben történt ez, hogy a könyvírás a gótikus litterára való korábbi tudatos törekvés mellőzésével a két irányzat, a szoros értelemben vett *író*, és a fegyelmezett jegyzetelő írást használó *leíró*, tehát a *littera* és a *nota* párbeszédéből egy olyan megoldás született, amely lényege szerint a *notából vette eredetét*, de teljes mértékben és sikeresen asszimilálni tudta a *littera* tagoltabb írásmódját, betűket és szavakat pontosan megkülönböztethető, *jól olvashatóságot*. E jó tulajdonságok birtokában, a királyi oklevelek letisztázói bátran és nagy mértékben használhatták a rövidítéseket, és mivel ez utóbbiak, mint már ismételten említettük, biztos latin tudást, fogalmazó készséget, tehát jó deákosságot tételeznek föl, a királyi kancelláriában valóban az *európai notarius színvonalát képviselő klerikusok* dolgoztak. És ez áll írástechnikájukra is.

Meg kell itt említeni még, hogy a királyi kancelláriában dolgozó leíró scribák egy különös tulajdonságukkal tűnnek még föl. Nemcsak leírták az oklevelet, hanem díszítették is. Ez a törekvés IV. BÉLA kancelláriájában is világosan felismerhető és tovább megy a késői Árpád-kor kancelláriai kiadványaiban. Az iniciálisok tudatos, vagy nem tudatos díszítése, szimbólum ábrá-

²⁵ 14; 1802.

²⁶ 15; 1826.

elrendezése jellemzi. Megfelel ez a gótikus esztétika egyik alapkövetelményének: „ordo venustus et geometricus”.

IV. BÉLA még mint ifjabb király 1229-ben és 1230-ban kiadott egy-egy oklevélét²² szemlélve, mindkettőnél erőteljes eltolódást a *nota* irányában kell megállapítanunk. Az volt-e ennek az oka, hogy az ifjabb királynak nem állt rendelkezésére egy olyan tisztázó — másoló csoport, mint aminőt a királyi kápolna klerikusaiból a kancellária magának kinevelhetett, biztosan megállapítani nem tudjuk. Lehet azonban, hogy az ifjabb király a maga szerényebben méretezett „aulájában” kénytelen volt beérni notariusainak és az esetleg nekik segítő scribáknak az ünnepélyes könyvírásban való tisztázást kizáró, notában, azaz jegyzésben, tehát folyóírásban fogalmazó és expediálásra tisztázó írásgyakorlatával. Az 1229-i oklevél lendületes, erőteljes, a szárazakat tudatosan a könyvírás ízlésétől teljesen függetlenül alakító, sőt cifrázó írás. Rövidítésekben gazdag és merész (inspturis: a kimaradt *ec* szótagot egy supraposita *c* képviseli). A gyors, hibátlan latinságú diktamen biztos latinságú klerikus diktátort tételez föl, és ennek felel meg az írástechnikai biztonság is. Még több joggal mondhatjuk el ugyanezt az 1230-as oklevélről, melynek ductusa és betűalakítási technikája oly merészen mutat a jegyzetelő írás, mint a tisztázó kéz gyakorlatának sajátos területe felé, hogy meg sem kísérli a könyv-írást akár távolról is utánozni. Egyben marad a littera továbbra is eszmény: az olvashatóság tekintetében. Egyebekben azonban, különösen az igen számos, csaknem minden szóban alkalmazott rövidítések technikája és olvasása csak jó iskolázottságú, a dictamen mesterségében járatos klerikus olvasóval számol. Ami a részleteket illeti, különösen az *s* betűk kétrészes megoldására és természetesen az *e* és *c* betűk ugyanilyen kivitelezésére kell felhívunk a figyelmet.

Amikor BÉLA atyjának örökébe lépett, okleveleinek tisztázásánál már mindkét technika alkalmazást nyert. 1245-ből, 1258-ból és 1259-ből mutatunk be egy-egy oklevelet.²³ A három együttvéve tanúskodik amellet, hogy BÉLA kancelláriája rendelkezett olyan tisztázó — leíró másoló csoporttal, amely a gótikus könyvírás legszebb példáit nemcsak megközelítette, de el is érte. Érdekes, hogy a könyvbetűtől való megkülönböztetést nem annyira a betűszárak megnyújtásával, hanem inkább egyes betűknek, így az *m* utolsó lábának alul szinte vízszintes elhúzásával igyekezett elérni. A rövidítések száma ezekben a kiadványokban nem nagy, viszont annál feltűnőbbben tudatos a betűknek, különösen az inicialis nagy *B*, valamint az 1258-as ünnepélyes priviligialis intitulációjában az országnevek mindegyikében, továbbá az oklevél-szerkezet egyes részeinek azonnal szembetűnő elválasztását szolgáló, díszesen formált, nagy kezdőbetűk iránti előszeretet.

BÉLA még ifjabb király korából hozta magával notariusainak jegyzetelő írástechnikájára, annak praktikus voltára vonatkozó felismerését. Bőséges alkalmazást engedett ennek az igazi notáriusi írásgyakorlatnak kancelláriája közbeeső, nem végleges intézkedéseket tartalmazó kiadványaiban. Így a birtokadományozásokat megelőző, a tényállás megállapítást elrendelő írásaiban. 1239-ben, 1244-ben és 1258-ban adta ki azt a három oklevelet,²⁴ amely a kancellária éppen nem gyengülő használati írás-praxisát bizonyítja. A húsz évi idő-

²² 6—7.; 582—593.

²³ 8, 9, 10; SZENTFÉTERY, 804, 1188.

²⁴ 11, 12, 13; 658, 778, 1190.

zolása, vagy egyszerű díszítő kedve, a kancelláriai scriptort az írásfogalom körének teljes gyakorlásában mutatja. *Ir* nemcsak e szónak legáltalánosabb, az olvasással korrelatív jelentése szerint, hanem oly módon is, ahogyan a népi hímzéseken dolgozó vagy díszítéseket festő asszonyok is *írják* mintáikat. Nagyon sok ilyen módon is megírt oklevél kerül szemünk elé a 13. század második feléből. IV. LÁSZLÓ előbb említett oklevele így is meg van *írva*²⁷. . .

*

A 11. és 12. században ismételten volt alkalmunk találkozni azokkal a klerikusokkal, akik klerikusi szolgálat okából egy-egy püspökhöz vagy ispánhoz csatlakoztak. Sikerült még írástechnikájukra vonatkozóan is bizonyos következtetéseket levonni. Az most már a kérdés, hogy az Árpád-kor utolsó évszázadában a püspökök és az ispánok, azaz — mondjuk most már — az ország nagyjai környezetében találkozzunk-e ugyanilyen klerikus-notariusi szolgálatot teljesítő írástudókkal. S ha direkt utalások személyükre és szolgálatukra nézve hiányoznak is, működésüknek megmaradt emlékei, az oklevelek és egyáltalán a 13. század „levelei”, milyen következtetéseket engednek?

Az első oklevél, amit kezünkbe vesszünk, TAMÁS nyitrai ispánnak ítéletlevele. Egy Trencsén megyei nemes, BENEDEK és a nyitrai püspök közötti birtokügyben 1208-ban kelt ez az oklevél,²⁸ amely „scriptorum vivacitate” örökíti meg az ispán döntését saját és az esztergomi káptalan pecsétje alatt. A terjedelmes oklevél írása könyvirás, a diplomatikus igényeknek már megszozott figyelembe vételével. Aligha tévedünk, ha a tisztázót az esztergomi scriptorium gyakorlott könyvmásolói között keressük. Az érseki székhelyen persze alkalmuk volt nekik okleveleket is látni, esetleg már korábban másolni is. Ezzel magyarázható az oklevél írásának magától értetődő, diplomatizáló jellege. Viszont a jó és világos fogalmazás jó deákra, a nyitrai ispán biztos latinságú klerikusára utal. A rövid arenga, mely ugyan kurzusának tökéletességével nem tűnik ki, mégis az írásbeliség felújulásának Európa szerte sokat hangoztatott gondolatát visszhangozza, éppen az írásnak tényeket örökítő erejéről: „Ut ea que in presencia bonorum hominum racionabiliter fiunt, per vetustatem a memoria ne elabantur, inventum est a discretis viris ea scriptorum vivacitate perpetuare.”

1222-ben RÓBERT veszprémi püspök egyházmegyéjét járva Zalavárott egy leánynegyed ügyében intézkedik.²⁹ A kirografált rövid oklevél teljes egészében kurzív írásos. Méghozzá a legfejlettebb fogalmazó írást használta a püspök klerikusa vagy káplánja az ügy írásba foglalásánál. Ennek az írásfajtnak, e teljes értelemben vett folyóírásnak, egy egészen figyelemre méltóan szép példája, amelynek a diktamen racionális egyszerűsége is teljesen megfelel. Feltűnő viszont, hogy 1226-ban ugyanez a veszprémi püspök Segesden kiad egy bizonyáglevelet adás-vételi ügyben, a felek kérésére.³⁰ A rövid oklevél könyvirásos. Lehetséges, hogy a felek valamelyik monostorban már előre elkészítették a püspök elé datálásra és pecsételésre vitt scriptumot.

²⁷ 16; DL. 38995.

²⁸ 17; Orsz.Ltár.Dl.54.

²⁹ 18; Orsz.Ltár.Múz.Törzsanyag.

³⁰ 19; Dl. 128/4.

A zalai királyi szerviensek oklevele 1232-ből³¹ régóta nevezetes, mint a megyei bíraskodás első írásos emléke. Az oklevél írása teljesen kurzív, mindazonáltal a tudatos kaligrafálásnak olyan mértékével, amely egy. a könyv-írásban sem járatlan scriptorra utal. A következő évszázadban a megyéknek vannak már notariusai, akik fogalmazni és tisztázni — a maguk nota-írásával — egyaránt képesek voltak. Helytelen lenne azonban ezt a megyei oklevelet ugyanilyen módon írásba foglaltak tekinteni. A fogalmazót és másolót mindkét esetben igen biztos felkészültséggel rendelkező klerikusnak kell tekinteni. Név szerint őt nem említi az oklevél, de talán elegendő okkal keressük az ügyben érdekelt veszprémi egyház klérusában. A tanúk között szerepelnek a veszprémi káptalan, valamint a zágrábi káptalan is, továbbá név szerint megemlítve néhány veszprémi kanonok; GERGELY dékán, BARNABAS misés pap, ENDRE mester. Talán ez utóbbi, mint a megfelelő *Arsban* járatos magiszter vállalta az oklevél fogalmazását, a sok rövidítésnek szabályszerű alkalmazását, míg a tisztázás maga már lehetett egy veszprémi klerikus, vagy scholaris munkája. Amint látjuk, e két oklevél az e korban jelentkező újfajta megyei szervezet életére vonatkozó emlék. Létrejöttük azonban nem nélkülözhetette még az egyházi vagy az egyháziakhoz közel álló írástudók közreműködését.

Ugyanez nem mondható el arról az 1235-ben kiadott³² oklevélről, amelyben ARNOLD zalai ispán és REDNALD ispán tanúsítják, hogy ISTVÁN fia PÉTER földet ajándékozott HAHÓT ispánnak. Az oklevél minden stiláris díszítés nélkül, világos és ésszerű fogalmazással adja elő az írásba foglaltatni kívánt ügyletet. Különös érdekessége talán nem is ez, hanem az oklevél írása maga, amely még RÓBERT püspök káplánjának írásánál is tökéletesebb emléke a kor hazai kurzív gyakorlatának. A másoló technikáját erős, világosan felismerhető ősi kurzív hatások jellemzik. Az e és c két vonásos írását mint igen gyakori jelenséget most nem is említjük meg külön. Annál inkább föl kell hívni a figyelmet az *f*, *s* és *C* két vonalás írására. A közölt részlet első sorában a harmadik szó: *Saladiensis*. A két vonallal íródott *l* világosan kurzív eredetével, az írás nota-jellegét hangsúlyozza. A viasztábla írás e jellegzetességei kiegészíthetők még más betűk (o, r, t) írására vonatkozó megfigyelésekkel. Mivel semmi jel nem mutat arra, hogy az ügyletben közvetlenül, vagy akár tanúként egyházi intézmény is szerepelt volna, a rendkívül érdekes kis oklevelet a zalai ispán klerikusának (hamarosan notariusnak mondhatjuk) tulajdoníthatjuk.

Ugyanezen ARNOLD comes, KÁZMÉR veszprémi prépost, valamint több más comes ad ki egy oklevelet 1236-ban³³ HAHOLD ügyében, a várföldek visszavételével kapcsolatos eljárás folyamán. Valamennyien ráfüggesztették pecsétjüket a rövid oklevélre, melynek diktátora és scriptora pontosan meg nem állapítható. Az írás mindenesetre az előbb említetttel ellentétben, a kurzív jelleg hangsúlyozása helyett, inkább a könyvírás eszménye felé való visszatéréssel jellemezhető. A tiszta, szép gótikus *littera* csak a szokott betűzárnnyújtással és a sok rövidítéssel igyekszik magát a kódexek írásától elkülöní-

³¹ 20; 197. sz.

³² 21; Dl. 103/3.

³³ 22; Dl. 209.

teni. A tisztázó, feltételezhetően, a veszprémi egyház klerikusai között kérésendő. E feltevésre a veszprémi prépost jelenléte a bizottság tagjai között, némileg feljogosít. A *szlavon bánnak* 1240-ben kibocsájtott oklevele³⁴ egy várjobbágy birtokügyében, ugyanazokkal a sajátságokkal jellemezhető, mint amik a néhány évvel fiatalabb zalai ispáni oklevéllel kapcsolatban elmondhatók voltak. Dictamen és írás tökéletesen ugyanazt a notariusi gyakorlottságot mutatják. A bán klerikusa, vagy akár jegyzője, írás dolgában is igen fejlett, mozgékony gyakorlat birtokában volt.

Alig mondható más MÁTÉ tárnokmester és pozsonyi ispán 1244-ben kibocsátott okleveléről³⁵, mely egészében kurzív, azzal a figyelemreméltó törekvéssel, hogy a gyorsabb és biztosabb olvasás érdekében, az i betűket vonással különbözteti meg. Általában határozott, erős duktusával, a dictamen mesterétől függetlenül dolgozó, a leírásban gyakorlott, tisztázó klerikust enged feltételezni.

A következő 1245-ik évben ISTVÁN országbíró és nyitrai ispán, a nyitrai püspök kérésére, a püspök és a Trencsén megyei Razvag falu népe között hoz ítéletet.³⁶ Az oklevél egészében a királyi kancellária ünnepélyesebb, „litteraszerű”, kiadványait idézi. A tisztázó keletkezési helye lehetett maga a scriptorium a nyitrai püspöki várban, lehetett esetleg a kancellária gyakorlott scriba-csoportjának a munkája is. A kezdőbetű mérsékelt díszítése említést érdemel annál is inkább, mert az országbírói oklevelet ez a különlegesség még jobban eltávolítja, az előbb említett országnagyok klerikusainak egyszerű ügyirataitól.

ACHILES pécsi püspök 1252-ben az ürögi Szent Jakab egyház vizitálása alkalmából adott ki egy oklevelet,³⁷ mely a Szlavón bán és a tárnokmester előbb ismertetett okleveleivel mutat egész közeli rokonságot, de megközelíti a királyi kancellária kurzív jellegzetességű kiadványainak olvashatóságát, világos tagoltságát. Egészen természetes, hogy az oklevelet a püspök kíséretében levő jegyző vagy káplán alkotásának tekinthetjük — fogalmazás tekintetében biztosan — és feltételezhetően mint tisztázatot is.

CSÁK tárnokmester és zalai ispán ismét csak a királyi várföldek ügyeiben intézkedik 1257-ben.³⁸ Oklevele az említett pécsi püspöki oklevél sajátosságai-
val jellemezhető: tiszta és világos folyóírás, a rövidítések gyakori és biztos alkalmazásával, világos törekvéssel a litterát megközelítő jól olvashatóság megvalósítása felé.

Ugyanezt nem mondhatjuk el ISTVÁN nádor és pozsonyi ispán által, a nyitrai káptalanhoz intézett mandátum írásáról,³⁹ mely kurzív a szónak csaknem teljes értelmében. De mégis, a szavaknak megfelelő térközökkel történő tagolása, az egyes betűk fegyelmezett kivitelezése, a pontosan alkalmazott rövidítések segítségével jól és biztosan olvasható, notarius kezéből kikerült levél.

Az eddig vizsgált oklevelek tehát olyan esetekben, amikor a világi méltóságviselők, nem egyháziak ügyében vagy részvételével intézkednek, tel-

³⁴ 23; DI. 4760/7.

³⁵ 24; DI. 276/7.

³⁶ 25; DI. 1593/8.

³⁷ 26; DI. 368/9.

³⁸ 27; DI. 461/11.

³⁹ 28; DI. 466.

jesen és határozottan a kurzív gyakorlat termékeiként értékelhető okleveleket hagytak ránk. Egyháziak szereplése az ügyben a *littera* érvényesülésére ad lehetőséget. De két püspök, RÓBERT (veszprémi) és ACHILES (pécsi) okleveleiben magukat is az ispánok klerikusainak, oklevélírási gyakorlatának vonalán állóknak mutatják. *Nem beszélhetünk tehát kifejezetten egyházi és világi írástechnikáról, hanem egy klerikus-notariusi és klerikus-scriptori praxisról.* A két tendencia azonban itt is egyesül egy olyan megoldásban, mint aminőt a királyi kancellária kiadványainál megfigyelhettünk. Bizonyosság erre ROLAND szlavón bán 1263-i oklevele,⁴⁰ amely a kurzív írásból kifejlődött oklevélírás szép példája. Megállapodott technika, világos tagoltság, betűsorban és sorközökben félreértést kizáró, de biztos latin tudást feltételező rövidítési rendszer. Egészében újabb bizonyosság a dictamen, a fogalmazási készség, a deákosság és az írástechnika szoros kapcsolata mellett.

*

A kancellária, valamint az országos méltóságok notariusainak technikája tehát mozgékony, eleven, a kor színvonalán álló. A könyviráshoz visszahúzó törekvések szinte számba sem jönnek, és végül, mint uralkodóvá lett kancelláriai tisztázási technika, egy lényegében a kurzívból formált most már valóban *oklevélírás* jelzi a fejlődés végpontját. Annál meglepőbb, hogy a kor nagy jövőre hivatott új írásbeliségi intézménye, a hiteleshely, írástechnika dolgában — eleinte — nem sok jót hallat magáról.

Az előzőekben láttuk a nyitrai ispánnak az esztergomi káptalannal együtt megpecsételt oklevélének írását és azt, hogy szinte teljesen a kódexmásolásban gyakorlott scriptor kezemunkája. Úgy látszik, hogy az eleinte még nem nagy számú hiteleshelyi kiadvány tisztázásának munkáját a székesegyházi scriptorium, a másolásban gyakorlott, tehát gyois kezű klerikusai el tudták végezni. Erre utal IVÁN királyi vitéz (aki a kalocsai érsek szolgálatában is állott) adománylevelének⁴¹ írása. A lovagadományában érdekelt volt a kalocsai érsek és a máriahegyi, másként borsmonostori ciszterci apátság (1206—18). Előző tapasztalataink alapján szinte már nem is meglepő, hogy az írás maga konzervatív, egészében könyvbetű, az oklevélforma felé törekvés minden jele nélkül.

Már kifejezetten hiteleshelyi kiadvány viszont MIKLÓS esztergomi prépost és az ottani káptalan által kiadott 1225-ös oklevél egy adás-vételi ügyletről.⁴² Bár az írás egészében könyvirás, de a ductus és a tractatio könnyedségével, fordulatosságával mégis az oklevélírás önállóbb fejlődési vonala felé mutat. A dictamenben járatos fogalmazó — BENEDEK mester esztergomi lektor vagy valamelyik neveltje — a rövidítések alkalmazásának módjában biztosan járt el, kifogástalanul, és ezért a notariusi mesterségre alkalmas klerikusnak látszik.

A kurzív technika, a sajátos oklevélírás felé törekvés az *esztergomi* hiteleshelyen is, szintén BENEDEK mester lektor datálásával, csakhamar egy figye-

⁴⁰ 29; DI. 537/9.

⁴¹ 30; DI. 782.

⁴² 31; DI. 118/4.

⁴³ 32; FORGÁCH es.

lemre méltó alkotást hoz létre. 1227-ben a káptalan kirografált kiadványának tisztázata a *littera* és a *nota* közös hatásaként kialakuló, egészében mégis kurzív írásos technika meglétét mutatja, a hiteleshely személyzeténél. Szinte lehetségesnek látszik, hogy a kiadvány egy záró megjegyzését: „sicut *audivimus, litteris fecimus annotari*” e technikai határhelyzetre alkalmazzuk.

A *győri* káptalan egy 1232-es levele⁴⁴ viszont ezzel ellentétben a könyvbetű felhasználásával bocsát ki egy oklevelet. Ennek oka bizonyára az előbb már említett helyzet, azaz a kis forgalmú káptalani hiteleshely, ekkor még a székesegyházi másoló tisztázó tevékenységével is beérhette. De öt évvel később⁴⁵ már ugyanez a hiteleshely a *csornai* monostoregyháznak tett adományról kibocsátott levelében a gótikus minuszkula könnyedebb, lendületesebb traktációjával, világos jelét mutatja az oklevél tisztázója ama törekvésének, hogy a könyvbetű használatának hagyományos gyakorlatától eltávolodjon. E törekvésnek különben legvilágosabb jele az, hogy az oklevélírára annyira jellemző hurokszerű rövidítési jelet — legalább részben — már alkalmazzuk.

A 14. században az ország talán legnagyobb forgalmú hiteleshelye az *egri* káptalan. Egy 1253-ik évi kiadványában⁴⁶ az írás, bár határozottan a *nota* technikájában járatos másoló munkája, de mégis még mindig az eszménynek tekintett *littera* hatása alatt készült. A *duktus* mindenestre mozgalmasabb, mint a kor kódexeinek írásképe, és az abreviáció gyakori alkalmazása szintén a notariusi mesterség gyakorlóinak körére utal.

Az *óbudai* káptalan egy 1257-i⁴⁷ oklevelének írása messze különbözik az előbb vizsgált oklevélírástól. A hiteleshelyi kiadványok sem korábban, sem később nem igyekeztek elérni azt a kalligrafikus gondosságot, amivel ez a kiadvány készült. A tisztázat alighanem a királyi kancellária valamelyik másolójának a munkája. Jogosult ez a feltevés, hiszen a királyi oklevél átírása IV. BÉLA kifejezett parancsára történt. Igen valószínű tehát, hogy az udvarban készült tisztázat, csak pecsételésre került a káptalanhoz.

A hiteleshelyek növekvő igénybevétele a tisztázó technikát határozottan a kurzív irányába tolta el. Akárcsak a kancelláriában vagy az országos méltóságok klerikusainak írásaiban a hiteleshelyi kiadványokban is megfigyelhető egy kifejezetten kurzív írásnak állandósult formák felé törekvése: „kanonizálódása”. A *gyors és könnyed kivitelezhetőség, a sok rövidítés* éppen úgy sajátja lesz majd ennek a technikának, mint a *jól olvashatóság*. 1288-ban adta ki a *váradi* káptalan azt az oklevelet,⁴⁸ amely e fejlődési folyamat befejeződését, mintegy a következmények teljes összefoglalásával mutatja be nekünk.

*

A magyarországi írásbeliség évszázadokra szólóan most — a 13. században — végbemenő intézményesülése a hazai írástörténeti fejlődés kezdeti jelenségeinek továbbfejlődését mutatja. Az írás tekintélyének megerősödése,

⁴⁴ 33; DI. 179/5.

⁴⁵ 34; BERÉNYI cs.

⁴⁶ 35; KÁROLYI cs. Oklevéltára, Bp. 1883. I. sz. melléklet.

⁴⁷ 36; DI. 437.

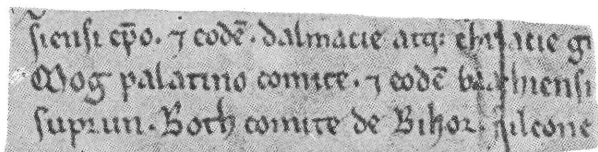
⁴⁸ 37; Károlyi Okl. I. II. sz. mell.

az írás-bizonyíték igénybevétele arányainak megnagyobbodása a fejlődés vonalát a gyors és könnyen kezelhető jegyzetelő írás, a használati írás irányába vezeti. A kancellária, világi és egyházi méltóságok és végül a hiteleshelyek kiadványai e fejlődés gyorsabb-lassúbb ütemű alakulásának tanúi. Egészben véve a magyarországi írásgyakorlat önmagában vizsgálva csakúgy, mint az európai írástörténeti fejlődés, összefüggéseiben szemlélve, a kor fő törekvéseivel egyirányú, és mint korábban és másutt elvégzett vizsgálódások mutatták⁴⁹ — együtemű.

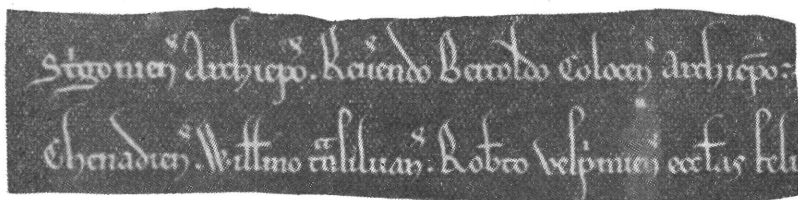
⁴⁹ HAJNAL: *L'enseignement... Album des spécimens, arrangé et introduit par László MEZEY.*

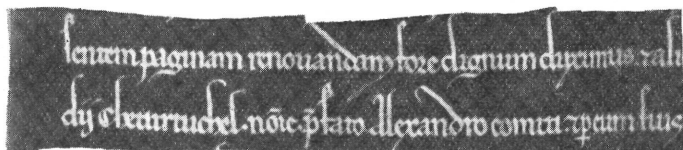
1. 1181. III. Béla az írásbeliségről.

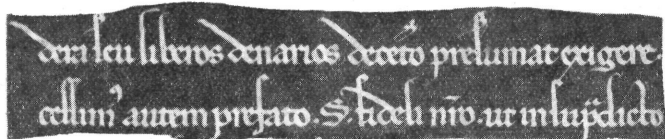
2. 1193. III. Béla Bertalan comeshez.

3. 1212. II. Endre.

4. 1216. II. András.

5. 1216. II. András.

pōr diltouereit quādam possessioes talium infide
tra cal' yugad. Saluēt nullam zickam nullam

6. 1229. Béla ifjabb király Pósa comesnek.

m. fides nri franco 7 Steph filij Beroldi
Mubsa. sup q' adnra fugat eudz p'sentiam

7. 1230. Béla ifjabb király Franco és István részére.

Ala di grana Hungar' d'imat'
am habituris Saluēt me qui regi'
corq' gratantibus seruiens regni'
et seruiorum munera fruentius mueritur D

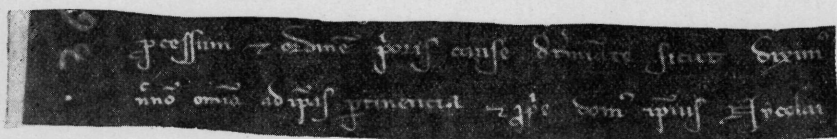
8. 1245. IV. Béla, adománylevél.

vniuersis quibus presentes paruerint salutem in omnium salute
em celsitudinis regie congruis fauēibus intelligit atollendas q'
7 mritū seminaria animaz profectibus oportuna edificent arg'

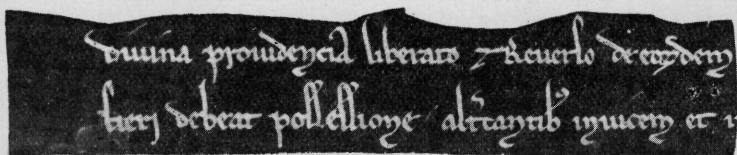
9. 1259. IV. Béla, adománylevél.

10. 1258. IV. Béla Benedek mester notarius atyafisága részére.

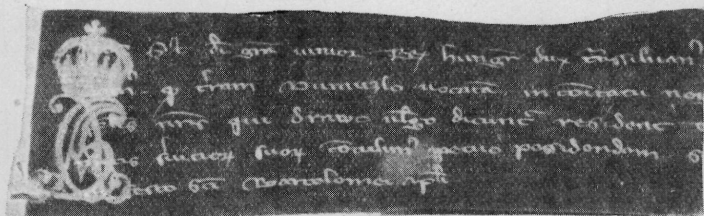
11. 1239. IV. Béla adománylevele.

12. 1244. IV. Béla adománylevele Füle zágrábi prépost részére.

13. 1258. IV. Béla adománylevele.

14. V. István ifjabb király adományozás ügyében.

Pie mentis desiderium ac laudande deliberacionis diffinicionem
 spectat nova et iustitiam seminaria animarum perfectiois oportuna

15. 1264. V. István ifjabb király IV. Béla oklevelét átírja.

decimo secundo die kalendas Julii 1264. os uag. ipm pulegri no ab rasi
 mandauit igitur hu nre confirmacois series robor oponeat ppetue finit

16. 1282. IV. László Erzsébet királyné oklevelét átírja.

ne emmandum emiser. Tu u ad rimum peptoru
 dictor pdioz in pntia mea et p baldi et alioz bon
 qua emndos ad uel se nre nre et p leri emndos

17. 1208. Tamás nyitrai ispán ítéletlevele.

omub; pntes luras inspecturis salu i dia
 noue modis peruisset opm nab aco sanguine

18. 1222. Róbert veszprémi püspök ítéletlevele.

armino nide; et Ibrachun. se
 ndam a tra caltri zalaciu in

19. 1226. Róbert veszprémi püspök szerződést igazol.

p hoiat a gne suo. dict' qe p lator esse
 assignato dict' bani no oparuo n restet

20. 1232. A zalai királyi szerviensek oklevele.

manda. pmissioes athen miff. de bonis ad nob aliis
 eoz firmationem 7 memoriam. Incaz mag pmissioes
 nauicacionem em. Imo ab inuencione sui colofino.

26. 1252. Achilles pécsi püspök.

myfcaulou' auctore fine dicitur in neycais cally; nioe
 rezimeis fine modus: qd cu qm carcaroz qd pau
 am fr. suo specularoz; faladient; e karba id

27. 1257. Csák tárnokmester a zalai várföldek ügyében.

Amo dicitur qd amos eius mpxe bms ayto
 e pua dicitur qd racione pua. nam copimus d.

28. 1257. Nádori parancslevél a nyitrai káptalanhoz.

Amo Ladislaus filius Rendi & dicitur sup occupacois et
 qd Ladislaus tradit. Eodem modo filius Maurici de mado

29. 1263. Roland Szlavón bán.

Amo dicitur qd dicitur qd ego Iwan miles
 dñi mei archi epi solocan ad defendendu urois mee qd
 nudos reddidit. 7 beron. dimuchos reddidit. 7 lucemaru

30. 1206. —18. Iwán királyi és érseki vitéz végrendelete.

Hungarie. Dalmatie. Croacie. Rame. Serue. Gallice. Lodomire.
 Ita sic solet e subditis prospice ut si eadem solatia desint liborum
 cum nonquam hanc serie volumus peruenire ad fidelis nr. Thome

36. 1257. Óbudai káptalan.

Incau dei memor. p. p. p. p.
 f. f. f. f. f. f. f. f. f. f.
 p. p. p. p. p. p. p. p. p. p.

37. 1288. Váradi káptalan.